SODBA SODIŠČA (tretji senat)

z dne 13. julija 2006 *

V združenih zadevah od C-295/04 do C-298/04,

katerih predmet so predlogi za sprejetje predhodne odločb na podlagi člena 234 ES, ki jih je vložilo Giudice di pace de Bitonto (Italija) z odločbo z dne 30. junija 2004 in so na Sodišče prispeli 13. julija 2004, v postopkih

Vincenzo Manfredi (C-295/04)

proti

Lloyd Adriatico Assicurazioni SpA,

* Jezik postopka: italijanščina.

Antonio Cannito (C-296/04)

proti

Fondiaria Sai SpA,

in

Nicolò Tricarico (C-297/04),

Pasqualina Murgolo (C-298/04)

proti

Assitalia SpA,

SODIŠČE (tretji senat),

v sestavi A. Rosas, predsednik senata, J. Malenovský, S. von Bahr (poročevalec), A. Borg Barthet in A. Ó Caoimh, sodniki,

generalni pravobranilec: L. A. Geelhoed,
sodna tajnica: L. Hewlett, glavna administratorka,

na podlagi pisnega postopka in obravnave z dne 10. novembra 2005,

ob upoštevanju stališč, ki so jih predložili:

– za Assitalia SpA (C-297/04 in C-298/04) A. Pappalardo, M. Merola in D. P. Domenicucci, odvetniki,

– za italijansko vlado I. M. Braguglia, zastopnik, skupaj s F. Fiorillijem, avvocato dello Stato,

– za nemško vlado C. Schulze-Bahr, zastopnica,

– za avstrijsko vlado C. Pesendorfer, zastopnica,

– za Komisijo Evropskih skupnosti T. Christoforou in F. Amato, zastopnika,

po predstavitvi sklepnih predlogov generalnega pravobranilca na obravnavi 26. januarja 2006

izreka naslednjo

Sodbo

1 Predlogi za sprejetje predhodne odločbe se nanašajo na razlago člena 81 ES.

2 Ta vprašanja so bila postavljena v okviru odškodninske tožbe, ki so jo vložili V. Manfredi proti Lloyd Adriatico Assicurazioni SpA, A. Cannito proti Fondiaria Sai SpA ter N. Tricarico in P. Murgolo proti Assitalia SpA (v nadaljevanju: Assitalia), z zahtevo, da se zavarovalnim družbam naloži vračilo zvišanih zavarovalnih premij za obvezno škodno zavarovanje v zvezi z nesrečami, ki so jih povzročila motorna vozila, plovila in mopedi (v nadaljevanju: avtomobilsko zavarovanje RC). Pribitke premij so plačale tožeče stranke zaradi zvišanja, ki so ga te družbe uvedle na podlagi omejevalnega sporazuma, ki so ga pristojni nacionalni organi za konkurenco in trg razglasili za nezakonit (Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato, v nadaljevanju: AGCM).

Nacionalni pravni okvir

3 V členu 2(2) zakona št. 287 z dne 10. oktobra 1990 o pravilih za zaščito konkurence in trga (zakon z dne 10. oktobra 1990, št. 287, Norme per la tutella della concorrenza e del mercato, GURI št. 240 z dne 13. oktobra 1990, str. 3, v nadaljevanju: zakon št. 287/90) so prepovedani omejevalni sporazumi med podjetji, katerih predmet ali učinek je bistveno preprečevanje, omejevanje ali izkrivljanje konkurence na nacionalnem trgu ali njegovem bistvenem delu.

4 V skladu s členom 2(1) so „omejevalni sporazumi“ sporazumi in/ali usklajena ravnanja med podjetji, kot tudi sklepi, čeprav sprejeti na podlagi zakonskih ali upravnih določb konzorcijev, podjetniških združenj in drugih podobnih organizacij.

5 V skladu s členom 2(3) zakona št. 287/90 so prepovedani omejevalni sporazumi nični in nimajo učinka.

6 V členu 33(2) tega zakona je določeno, da se ničnostne in odškodninske tožbe ter tudi zahteve za sprejetje nujnih ukrepov glede kršitev določb iz naslovov od I do IV tega zakona, vključno s členom 2, vloži pri Corte d'appello, ki je zanje teritorialno pristojno.

Spor o glavni stvari in vprašanja za predhodno odločanje

7 Z odločbami z dne 8. septembra 1999, 10. novembra 1999 in 3. februarja 2000 je AGCM zoper različne zavarovalne družbe, vključno s tremi toženimi družbami, odprlo postopek ugotavljanja kršitve, v skladu s členom 2 zakona št. 287/90. Tem družbam se je očitalo sprejetje sporazuma, katerega namen je bila „povezana prodaja različnih proizvodov in izmenjava informacij med konkurenčnimi podjetji". Pri teh primerih gre le za omejevalni sporazum glede izmenjave informacij med konkurenčnimi podjetji.

8 AGCM je navedlo, da se je v Italiji v obdobju od 1994 do 1999, v nasprotju z ostalo Evropo, nenavadno in bistveno povečalo število obveznih avtomobilskih zavarovanj RC.

9 AGCM je tudi navedlo, da je na trgu avtomobilskih zavarovanj RC veliko ovir za vstop, ki so bile vzpostavljene predvsem zaradi vzpostavitve učinkovite distribucijske mreže centrov, namenjenih poravnavi odškodninskih zahtevkov za nesreče po vsej državi.

10 AGCM je med postopkom, v katerem je odločalo, dobilo dokumentacijo, iz katere izhaja, da različne zavarovalne družbe, ki nudijo avtomobilsko zavarovanje RC, med seboj na široko in intenzivno izmenjujejo informacije o vseh vidikih zavarovalnih dejavnosti, in sicer o cenah, popustih, povračilih, vplačilih, stroških nesreč in distribucije.

11 V končni odločbi št. 8546 (I377) z dne 28. julija 2000 (Bolletino 30/2000 z dne 14. avgusta 2000) je AGCM ugotovilo, da so zadevne zavarovalne družbe sprejele nezakonit sporazum zaradi izmenjave informacij glede zavarovalnega sektorja. Ta sporazum jim je omogočil usklajevanje in določitev premij za avtomobilsko zavarovanje RC, tako da so uporabnikom zaračunale bistvena zvišanja premij, ki niso bila upravičena z razmerami na trgu, potrošniki pa se jim niso mogli izogniti.

12 Odločbo AGCM, ki so jo izpodbijale zavarovalne družbe, sta v bistvu potrdila Tribunale amministrativo regionale per il Lazio in Consiglio di Stato.

13 Tožeče stranke v glavni stvari so pri Giudice di pace di Bitonto vložile tožbo z zahtevo, naj se vsaki zadevni zavarovalni družbi naloži vračilo zvišanja premij, plačanih zaradi sporazuma, ki ga je AGCM razglasilo za nedopustnega.

14 Iz pojasnil Assitalia izhaja, da naj bi preiskava AGCM, po navedbah tožečih strank v postopku v glavni stvari, pokazala, da naj bi bila povprečna cena avtomobilskega zavarovanja RC za 20 % višja, kot bi bila, če konkurenčno ravnanje zavarovalnih

družb ne bi izkrivljala dogovorjena ravnanja. Kršitev, ki so jo storile družbe, udeležene pri tem ravnanju, naj bi zato končnim potrošnikom povzročila škodo, saj so bila plačila za premije avtomobilskega zavarovanja RC povprečno za 20 % višja, kot bi bila, če konkurenčna pravila ne bi bila kršena.

15 Zavarovalne družbe v postopku v glavni stvari so se zlasti sklicevale na nepristojnost Giudice di pace di Bitonto na podlagi člena 33 zakona št. 287/90 in tudi na pravico do povračila in/ali nadomestila škode.

16 Predložitveno sodišče meni, da če so zavarovalne družbe drugih držav članic, ki ravno tako opravljajo svoje dejavnosti v Italiji, tudi sodelovale pri omejevalnem sporazumu, ki ga sankcionira AGCM, zatrjevani omejevalni sporazum krši ne le člena 2 zakona št. 287/90, temveč tudi člen 81(2) ES, v katerem je določeno, da so nični vsi sporazumi in sklepi, ki so v tem členu prepovedani.

17 Vsaka tretja stranka, vključno s potrošnikom in končnim uporabnikom storitve, naj bi se bila upravičena sklicevati na ničnost omejevalnega sporazuma, prepovedanega po členu 81 ES, in zahtevati odškodnino za povzročeno škodo, če obstaja vzročna zveza med le-to in prepovedanim omejevalnim sporazumom.

18 V takem primeru bi se lahko štelo, da je določba, kot je določba člena 33 zakona št. 287/90, v nasprotju s pravom Skupnosti. Postopek pred Corte d'appello je bistveno daljši, stroški pa so višji, v primerjavi s postopkom pred Giudice di pace, kar bi lahko škodilo učinkovitosti člena 81 ES.

19 Predložitveno sodišče ravno tako ni bilo prepričano, ali so zastaralni roki za vložitev tožbe in višina odškodnine, ki jo je treba plačati v skladu z nacionalnim pravom, združljivi s členom 81 ES.

20 V teh okoliščinah je Giudice di pace di Bitonto v zadevah od C-295/04 do C-297/04 prekinilo odločanje in Sodišču v predhodno odločanje predložilo ta vprašanja:

„1. Ali je treba člen 81 Pogodbe razlagati v smislu, da je v njem določeno, da je ničen omejevalni sporazum ali usklajeno ravnanje med zavarovalnicami glede izmenjave medsebojnih informacij, ki omogoča zvišanje premij za avtomobilsko zavarovanje, ki ni upravičeno s tržnimi pogoji, tudi ob upoštevanju okoliščine, da pri omejevalnem sporazumu ali usklajenem ravnanju sodelujejo podjetja s sedežem v različnih državah članicah?

2. Ali je treba člen 81 ES razlagati v smislu, da se v tem dovoljuje tretjim osebam, ki izkažejo upravičen pravni interes, da uveljavljajo ničnost omejevalnega sporazuma ali ravnanja, ki je prepovedano s tem predpisom, ter da zahtevajo odškodnino za povzročeno škodo pri obstoju vzročne zveze med omejevalnim sporazumom ali usklajenim ravnanjem in škodo?

3. Ali je treba člen 81 Pogodbe razlagati v smislu, da začne zastaralni rok za vložitev odškodninske tožbe na podlagi tega predpisa teči na dan, ko začne veljati omejevalni sporazum ali usklajeno ravnanje, ali pa na dan, ko je omejevalni sporazum ali usklajeno ravnanje prenehal?

4. Ali je treba člen 81 ES razlagati v smislu, da mora nacionalni sodnik, če ugotovi, da je odškodnina, ki bi bila izplačana na podlagi nacionalnega prava, v vsakem primeru nižja od gospodarske koristi, ki jo je imelo podjetje, ki je povzročilo škodo in je sodelovalo pri omejevalnem sporazumu ali usklajenem ravnanju, po uradni dolžnosti dodeliti tretji oškodovani osebi kaznovalno odškodnino, ki je potrebna za to, da bi bila izplačljiva odškodnina višja od koristi, ki jo je imel povzročitelj škode, z namenom odvračanja od sklepanja omejevalnih sporazumov ali usklajenih ravnanj, ki so prepovedana s členom 81 ES?“

21 V zadevi C-298/04 je Giudice di pace di Bitonto prekinilo odločanje in Sodišču v predhodno odločanje predložilo ta vprašanja:

„1. Ali je treba člen 81 ES razlagati v smislu, da je v njem določeno, da je ničen omejevalni sporazum ali usklajeno ravnanje med zavarovalnimi družbami o izmenjavi medsebojnih informacij, ki omogoča zvišanje premij za avtomobilsko zavarovanje, ki ni upravičeno s tržnimi pogoji, tudi ob upoštevanju okoliščine, da pri omejevalnem sporazumu ali usklajenem ravnanju sodelujejo podjetja s sedežem v različnih državah članicah?

2. Ali je treba člen 81 ES razlagati v smislu, da se v tem nasprotuje uporabi nacionalnega predpisa, katerega vsebina je analogna členu 33 zakona [št. 287/90], v skladu s katerim mora biti odškodninska tožba zaradi neizpolnjevanja predpisov Skupnosti in nacionalnih predpisov v zvezi z omejevalnimi sporazumi vložena tudi s strani tretjih oseb pri sodišču, ki navadno ni pristojno za tožbe podobne vrednosti, s čimer se stroški in čas sojenja občutno povečajo?

3. Ali je treba člen 81 ES razlagati v smislu, da ta dovoljuje tretjim osebam, ki izkažejo upravičen pravni interes, da uveljavljajo ničnost omejevalnega sporazuma

ali ravnanja, ki je prepovedano s tem predpisom, in da zahtevajo odškodnino za povzročeno škodo pri obstoju vzročne zveze med sporazumom ali usklajenim ravnanjem in škodo?

4. Ali je treba člen 81 ES razlagati v smislu, da začne zastaralni rok za vložitev odškodninske tožbe na podlagi tega člena teči na dan, ko začne veljati omejevalni sporazum oziroma usklajeno ravnanje, ali pa na dan, ko je bilo sporazuma ali usklajenega ravnanja konec?

5. Ali je treba člen 81 ES razlagati v smislu, da mora nacionalni sodnik, če ugotovi, da je odškodnina, ki bi bila izplačana na podlagi nacionalnega prava v vsakem primeru nižja od gospodarske koristi, ki jo je imelo podjetje, ki je povzročilo škodo in je sodelovalo pri prepovedanem sporazumu ali usklajenem ravnanju, po uradni dolžnosti dodeliti tretji oškodovani osebi kaznovalno odškodnino, ki je potrebna za to, da bi bila izplačljiva odškodnina višja od koristi, ki jo je imel povzročitelj škode, za odvračanje od sklepanja omejevalnih sporazumov ali usklajenih ravnanj, ki so prepovedana s členom 81 ES?“

22 S sklepom predsednika Sodišča z dne 28. septembra 2004, so bile zadeve od C-295/04 do C-298/04 združene zaradi pisnega in ustnega postopka in izdaje sodbe.

Dopustnost vprašanj za predhodno odločanje

Pojasnila, predložena Sodišču

23 Assitalia navaja, prvič, da je predstavitev dejanskega in pravnega konteksta, ki podlaga vprašanjem za predhodno odločanje, ni zadostna in da je dvoumna, ker vsem

potencialno zadevnim strankam ne omogoča, da bi v zvezi s tem primerno oblikovale stališča, Sodišču pa da bi podalo primeren odgovor na ta vprašanja.

24 Drugič, Assitalia navaja, da vprašanja za predhodno odločanje, ki jih je predložilo Giudice di pace di Bitonto, niso dopustna, ker se nanašajo na razlago določb Pogodbe ES, ki očitno ni uporabna v postopku v glavni stvari.

25 Zadevni omejevalni sporazum v postopku v glavni stvari naj bi imel učinke, omejene na Italijo, zato ni bistveno prizadel trgovine med državami članicami v smislu člena 81 ES (glej zlasti sodbo z dne 21. januarja 1999 v združenih zadevah Bagnasco in drugi, C-215/96 in C-216/96, Recueil, str. I-135). Neuporaba člena 81 ES naj ne bi bila izpodbijana pred nacionalnimi sodišči, odločba AGCM, ki temelji na členu 2 zakona št. 287/90, pa je postala dokončna. Nadalje je v členu 1(1) zakona št. 287/90 navedeno, da se njegove določbe „uporabijo za omejevalne sporazume, zlorabo prevladujočega položaja in koncentracijo podjetij, ki ne spadajo na področje uporabe […] členov [81 ES] in/ali [82 ES], uredb […] ali aktov Skupnosti, ki imajo primerljiv zakonodajni učinek“.

Presoja Sodišča

26 Spomniti je treba, da je v skladu z ustaljeno sodno prakso v okviru sodelovanja med Sodiščem in nacionalnimi sodišči, vzpostavljenega na podlagi člena 234 ES, le nacionalno sodišče, ki odloča o sporu in mora prevzeti odgovornost za sodno odločitev, ki jo je treba sprejeti, glede na posebnosti zadeve pristojno za presojo o tem, ali potrebuje predhodno odločbo za to, da izda sodbo, in o pomembnosti vprašanj, ki jih zastavi Sodišču. Ker se zastavljena vprašanja za predhodno odločanje nanašajo na razlago prava Skupnosti, mora posledično Sodišče načeloma o tem odločiti (glej

zlasti sodbi z dne 15. decembra 1995 v zadevi Bosman, C-415/93, Recueil, str. I-4921, točka 59, in z dne 10. novembra 2005 v zadevi Stichting Zuid-Hollandse Milieufederatie, C-316/04, ZOdl., str. I-9759, točka 29).

27 Vendar je Sodišče tudi opozorilo, da mora v izjemnih primerih samo preizkusiti okoliščine, v katerih mu je zadevo predložilo nacionalno sodišče, da preveri, ali je zanjo pristojno (glej v tem smislu sodbo z dne 16. decembra 1981 v zadevi Foglia, 244/80, Recueil, str. 3045, točka 21). Odločitev o vprašanju za predhodno odločanje, ki ga je zastavilo nacionalno sodišče, lahko Sodišče zavrne le, če je očitno, da zahtevana razlaga prava Skupnosti ni v nobeni zvezi z resničnostjo ali s predmetom spora o glavni stvari, če je problem hipotetičen ali če Sodišče nima na voljo dejanskih in pravnih elementov, potrebnih za to, da bi podalo koristen odgovor na zastavljena vprašanja (glej zlasti zgoraj navedeni sodbi Bosman, točka 61, in Stichting Zuid-Hollandse Milieufederatie, točka 30).

28 V teh zadevah ni nobene take okoliščine.

29 V tem pogledu je treba po eni strani ugotoviti, da Sodišče na podlagi predložitvene odločbe ter pisnih in ustnih stališč razpolaga z dovolj informacijami, ki mu omogočajo razlago pravil prava Skupnosti, glede na okoliščino, ki je predmet spora o glavni stvari (glej zlasti sodbi z dne 3. marca 1994 v zadevi Vaneetveld, C-316/93, Recueil, str. I-763, točka 14, in z dne 21. septembra 1999 v zadevi Wijsenbeek, C-378/97, Recueil, str. I-6207, točka 21).

30 Po drugi strani, v nasprotju s trditvami Assitalia, ni ravno očitno, da razlaga člena 81 ES nima nobene zveze z dejstvi oziroma s predmetom spora zadeve v glavni stvari. Zato se ugovor Assitalie glede neuporabnosti tega člena za zadeve v glavni stvari ne nanaša na dopustnost teh zadev, temveč na bistvo prvega vprašanja.

31 V preostalem je treba navesti, da sta člena 81 ES in 82 ES določbi javnega reda, ki ga morajo nacionalna sodišča uporabiti po uradni dolžnosti (glej v tem smislu sodbo z dne 1. junija 1999 v zadevi Eco Swiss, C-126/97, Recueil, str. I-3055, točki 39 in 40).

32 Iz tega izhaja, da so vprašanja za predhodno odločanje dopustna.

Prvo vprašanje v zadevah od C-295/04 do C-298/04

33 S tem prvim vprašanjem predložitveno sodišče sprašuje, ali omejevalni sporazum oziroma usklajeno ravnanje med zavarovalnimi družbami, kot je to v zadevi v glavni stvari, v obliki medsebojne izmenjave informacij, ki omogoča zvišanje premij avtomobilskega zavarovanja RC, ki ni upravičeno s tržnimi pogoji in predstavlja kršitev nacionalnih pravil o varstvu konkurence, lahko ravno tako krši člen 81 ES, zlasti ob upoštevanju dejstva, da so podjetja iz različnih držav članic udeležena pri omejevalnem sporazumu ali usklajenem ravnanju podjetij.

Izjave, predložene Sodišču

34 Assitalia predlaga Sodišču, naj odgovori, da je zaradi popolnoma splošnega in instrumentalnega vprašanja ni mogoče zagotoviti primernega odgovora v zvezi z uporabo člena 81 ES.

35 Italijanska vlada meni, da se člen 81 ES ne uporabi za omejevalni sporazum, kot je ta v glavni stvari. Pravila Skupnosti bi se nanašala na protikonkurenčno ravnanje le, če so izpolnjeni številni pogoji, in sicer več kot le sodelovanje podjetij iz različnih držav članic.

36 Komisija navaja, da je treba člen 81 ES razlagati tako, da prepoveduje omejevalne sporazume ali usklajena ravnanja med podjetji, ki omejujejo konkurenco, kadar je na podlagi vseh pravnih ali dejanskih okoliščin mogoče z zadostno gotovostjo predvideti, da zadevni omejevalni sporazum ali usklajeno ravnanje neposredno ali posredno, dejansko ali potencialno vpliva na trgovino med državami članicami. Okoliščina, da so bila pri tem omejevalnem sporazumu ali usklajenem ravnanju udeležena določena podjetja drugih držav članic, ne zadostuje za zaključek, da ima ta omejevalni sporazum ali usklajeno ravnanje tak vpliv na trgovino med državami članicami.

Presoja Sodišča

37 Najprej je treba navesti, da je, v nasprotju s trditvami Assitalia, to vprašanje dovolj natančno, da lahko Sodišče predložitvenemu sodišču poda primeren odgovor.

38 Nadalje je treba navesti, da se v skladu z ustaljeno sodno prakso pravo Skupnosti in nacionalno pravo uporabi vzporedno, ker upoštevata restriktivna ravnanja z različnih vidikov. Medtem ko jih člena 81 ES in 82 ES upoštevata zaradi ovir, ki bi lahko izhajale za trgovino med državami članicami, izhaja vsako nacionalno konkurenčno pravo iz svoje presoje in upošteva restriktivna ravnanja le v tem kontekstu (glej zlasti sodbe z dne 13. februarja 1969 v zadevi Wilhelm in drugi, 14/68, Recueil, str. 1,

točka 3; z dne 10. julija 1980 v združenih zadevah Giry in Guerlain in drugi, 253/78 in od 1/79 do 3/79, Recueil, str. 2327, točka 15, ter z dne 9. septembra 2003 v zadevi Milk Marque in National Farmers' Union, C-137/00, Recueil, str. I-7975, točka 61).

39 Spomniti je treba, da člena 81(1) ES in 82 ES povzročata neposredne učinke v odnosih med posamezniki in za zadevne posameznike ustvarjata pravice, ki jih morajo nacionalna sodišča varovati (glej sodbe z dne 30. januarja 1974 v zadevi BRT in SABAM, „BRT I", 127/73, Recueil, str. 51, točka 16; z dne 18. marca 1997 v zadevi Guérin automobiles proti Komisiji, C-282/95 P, Recueil, str. I-1503, točka 39, in z dne 20. septembra 2001 v zadevi Courage in Crehan, C-453/99, Recueil, str. I-6297, točka 23). Primarnost prava Skupnosti zahteva, naj se ne uporabi nobenih določb nacionalnega prava, ki so v nasprotju s predpisom Skupnosti, ne glede na to, ali so bile sprejete pred njim ali po njem (glej zlasti sodbo z dne 9. septembra 2003 v zadevi CIF, C-198/01, Recueil, str. I-8055, točka 48).

40 Vendar, kot izhaja tudi iz členov 81 ES in 82 ES, se konkurenčna pravila Skupnosti uporabijo za omejevalni sporazum ali usklajena ravnanja le, če lahko ta prizadenejo trgovino med državami članicami.

41 Razlaga in uporaba tega pogoja, v zvezi z učinki na trgovino med državami članicami, mora izhajati iz namena tega pogoja, ki je, v kontekstu konkurenčne ureditve, opredelitev področja veljave prava Skupnosti v razmerju do prava držav članic. Na področje prava Skupnosti spadajo tudi vsi omejevalni sporazumi in vsa usklajena ravnanja, ki lahko prizadenejo trgovino med državami članicami na način, ki bi lahko predstavljal grožnjo uresničitvi ciljev enotnega trga med državami članicami, zlasti z ločitvijo nacionalnih trgov ali s spreminjanjem struktur na skupnem trgu (glej v tem smislu sodbi z dne 31. maja 1979 v zadevi Hugin proti Komisiji, 22/78, Recueil, str. 1869, točka 17, in z dne 25. oktobra 2001 v zadevi Ambulanz Glöckner, C-475/99, Recueil, str. I-8089, točka 47).

42 Sklep, omejevalni sporazum ali ravnanje lahko prizadene trgovino med državami članicami le, če se lahko na podlagi vseh objektivnih pravnih dejavnikov ali dejstev v zadostni meri predvidi, da bi ti neposredno ali posredno, dejansko ali potencialno vplivali na blagovno menjavo med državami članicami in to tako, da bi lahko ovirali uresničitev enotnega trga med državami članicami (glej sodbo z dne 11. julija 1985 v zadevi Remia proti Komisiji, 42/84, Recueil, str. 2545, točka 22, in zgoraj navedeno sodbo Ambulanz Glöckner, točka 48). Med drugim ta vpliv ne sme biti nepomemben (sodba z dne 28. aprila 1998 v zadevi Javico, C-306/96, Recueil, str. I-1983, točka 16).

43 Tako gre za vpliv na menjavo znotraj Skupnosti takrat, ko je izpolnjenih več predpostavk, ki same po sebi ne bi bile nujno odločilne, če bi se jih upoštevalo posamezno (glej zgoraj navedeno sodbo Bagnasco in drugi, točka 47, in sodbo z dne 29. aprila 2004 v zadevi British Sugar proti Komisiji, C-359/01 P, Recueil, str. I-4933, točka 27).

44 V tem pogledu je treba ugotoviti, kot je pravilno navedel generalni pravobranilec v točki 37 sklepnih predlogov, da je, po eni strani, preprosto dejstvo, da so med udeleženci nacionalnega omejevalnega sporazuma tudi podjetja iz drugih držav članic, pomemben dejavnik pri presoji, vendar ta ni odločilnega pomena za zaključek, da je bil izpolnjen pogoj v zvezi z vplivom na trgovino med državami članicami.

45 Po drugi strani dejstvo, da se omejevalni sporazum, sklep ali usklajeno ravnanje nanaša le na trženje proizvodov le v eni državi članici, ne zadostuje za izključitev možnosti, da bi bila lahko prizadeta trgovina med državami članicami (glej sodbo z dne 11. julija 1989 v zadevi Belasco in drugi proti Komisiji, 246/86, Recueil, str. I-2117, točka 33). Omejevalni sporazum, ki se nanaša na celotno ozemlje države članice, deluje po svoji naravi kot utrditev delitve trga na nacionalni podlagi, tako da ovira tudi ekonomsko razlago, ki jo hoče Pogodba (sodbe z dne 17. oktobra 1972 v zadevi Vereeniging van Cementhandelaren proti Komisiji, 8/72, Recueil, str. 977, točka 29; z dne 11. julija 1985 v zadevi Remia in drugi proti Komisiji, 42/84, Recueil,

str. 2545, točka 22, in z dne 18. junija 1998 v zadevi Komisija proti Italiji, C-35/96, Recueil, str. I-3851, točka 48).

46 Nadalje je Sodišče v primeru storitev že ugotovilo, da lahko vpliv na menjalne tokove med državami članicami obstaja v tem, da zadevne dejavnosti vodijo k razdelitvi skupnega trga, s tem pa je omejen prosti pretok storitev, ki je eden od ciljev Pogodbe (glej sodbo z dne 4. maja 1988 v zadevi Bodson, 30/87, Recueil, str. 2479, točka 24, in zgoraj navedeno sodbo Ambulanz Glöckner, točka 49).

47 Nacionalno sodišče mora ugotoviti, ali glede na značilnosti zadevnega nacionalnega trga obstaja zadostna mera gotovosti, da bi zadevni omejevalni sporazum ali usklajeno ravnanje v postopku v glavni stvari zaradi gospodarskih subjektov iz drugih držav članic lahko neposredno ali posredno, dejansko ali potencialno vplival na sklepanje avtomobilskega zavarovanja RC v zadevni državi članici in da ta vpliv ni nepomemben.

48 Vendar lahko Sodišče, ko odloča o vprašanju za predhodno odločanje, po potrebi poda pojasnila, ki nacionalno sodišče usmerjajo pri njegovi razlagi (glej zlasti sodbo z dne 17. oktobra 2002 v zadevi Payroll in drugi, C-79/01, Recueil, str. I-8923, točka 29).

49 V tem pogledu je treba spomniti, da lahko v skladu s sodno prakso Sodišča udeleženci omejevalnega sporazuma glede cen tržni delež na trgu, ki je odprt za uvoz s strani gospodarskih subjektov iz drugih držav članic, ohranijo le, če se varujejo pred tujo konkurenco (glede uvoza glej zgoraj navedeni sodbi Belasco in drugi proti Komisiji, točka 34, in British Sugar proti Komisiji, točka 28).

50 Odločba predložitvenega sodišča navaja, da je AGCM pojasnilo, da je na trgu avtomobilskega zavarovanja RC veliko ovir za vstop, ki so bile uvedene primarno zato, ker je bilo treba vzpostaviti učinkovito distribucijsko mrežo in mrežo centrov za izplačilo odškodnine za nezgode po vsej Italiji. Vendar je predložitveno sodišče tudi opozorilo, da so bile tudi zavarovalne družbe iz drugih držav članic, ki ravno tako opravljajo svoje dejavnosti v Italiji, udeležene pri omejevalnem sporazumu, ki ga je sankcioniralo AGCM. Očitno je torej, da gre za trg, ki je odprt za zagotavljanje storitev s strani zavarovalnih družb drugih držav članic, čeprav te ovire bolj otežijo zagotavljanje storitev.

51 V teh pogojih mora predložitveno sodišče preučiti, ali je lahko imel omejevalni sporazum ali usklajeno ravnanje, kot je ta v zadevi v glavni stvari, odvračalni učinek na zavarovalne družbe drugih držav članic, ki svojih dejavnosti ne izvršujejo v Italiji, ker je bilo mogoče uskladiti in določiti premije avtomobilskega zavarovanja RC na ravni, na kateri sklenitev takega zavarovanja ni bila več donosna (glej v tem smislu zgoraj navedeno sodbo British Sugar, točki 29 in 30).

52 Na prvo vprašanje v zadevah od C-295/04 do C-298/04 je treba odgovoriti, da je lahko omejevalni sporazum ali usklajeno ravnanje med zavarovalnimi družbami, kot je ta v zadevi v glavni stvari, ki obstaja v medsebojni izmenjavi informacij, ki omogoča za razmere na trgu neupravičeno zvišanje premij avtomobilskih zavarovanj RC in krši nacionalne predpise o varstvu konkurence, prav tako kršitev člena 81 ES, če ob upoštevanju značilnosti zadevnega nacionalnega trga obstaja zadostna stopnja verjetnosti, da bi zadevni omejevalni sporazum ali usklajeno ravnanje lahko neposredno ali posredno, dejansko ali potencialno vplival na sklenitev zavarovanja v državah članicah s strani gospodarskih subjektov s sedežem v drugih državah članicah in da ta vpliv ni nepomemben.

Drugo vprašanje v zadevah od C-295/04 do C-297/04 in tretje vprašanje v zadevi C-298/04

53 S tem vprašanjem, ki ga je treba preučiti pred drugim vprašanjem v zadevi C-298/04, predložitveno sodišče v bistvu sprašuje, ali je treba člen 81 ES razlagati tako, da je vsakdo upravičen do uveljavljanja ničnosti omejevalnega sporazuma ali ravnanja, ki ga ta člen prepoveduje, in ali med tem sporazumom in povzročeno škodo obstaja vzročna zveza, da se lahko zahteva odškodnino za to škodo.

Pojasnila, predložena Sodišču

54 Assitalia predlaga Sodišču, naj na to vprašanje odgovori pritrdilno, vendar opozarja, da mora notranji pravni sistem vsake države članice na tem področju zaradi neobstoja ureditve Skupnosti določiti pristojna sodišča in natančna procesna pravila v zvezi s tožbami, namenjenimi zaščiti pravic, ki jih imajo posamezniki neposredno na podlagi prava Skupnosti, če ta pravila spoštujejo načela enakovrednosti in učinkovitosti (glej zgoraj navedeno sodbo Courage in Crehan, točka 29).

55 Po mnenju nemške vlade in Komisije, bi bilo treba člen 81 ES razlagati tako, da tretjim, ki imajo zadosten pravni interes, omogoča, da uveljavljajo ničnost omejevalnega sporazuma ali usklajenega ravnanja, prepovedanega s to določbo Skupnosti in da zahtevajo odškodnino za povzročeno škodo, kadar med omejevalnim sporazumom ali usklajenim ravnanjem ter škodo obstaja vzročna zveza.

Presoja Sodišča

56 Najprej je treba spomniti, da so na podlagi člena 81(2) ES nični vsi sporazumi in sklepi, prepovedani s členom 81 ES.

57 Iz ustaljene sodne prakse izhaja, da mora sodišče to ničnost, na katero se lahko sklicujejo vsi, upoštevati, če so izpolnjeni pogoji za uporabo člena 81(1) ES in zadevni sporazum ne more upravičiti odobritve oprostitve na podlagi člena 81(3) ES (glede te točke glej zlasti sodbo z dne 9. julija 1969 v zadevi Portelange, 10/69, Recueil, str. 309, točka 10). Ker ima ničnost, predvidena v členu 81(2) ES, absolutni značaj, sporazum, ki je na podlagi te določbe ničen med strankami sporazuma nima učinka, tretji pa mu ne morejo ugovarjati (glej sodbo z dne 25. novembra 1971 v zadevi Béguelin, 22/71, Recueil, str. 949, točka 29). Še več, ta ničnost lahko vpliva na vse učinke, v preteklosti ali v prihodnosti, sporazuma ali zadevnega sklepa (glej sodbo z dne 6. februarja 1973 v zadevi Brasserie de Haecht, 48/72, Recueil, str. 77, točka 26, in zgoraj navedeno sodbo Courage in Crehan, točka 22).

58 Poleg tega, kot je bilo navedeno zgoraj v točki 39, člen 81(1) ES ustvarja neposredne učinke v razmerjih med posamezniki in ustvarja pravice za zadevne posameznike, ki jih morajo nacionalna sodišča upoštevati.

59 Iz tega izhaja, da se lahko vsak posameznik pred sodiščem sklicuje na kršitev člena 81 ES (glej zgoraj navedeno sodbo Courage in Crehan, točka 24) in zato uveljavlja ničnost omejevalnega sporazuma ali ravnanja, ki ga ta člen prepoveduje.

60 Nadalje, glede možnosti odškodninskega zahtevka za škodo, ki je nastala zaradi pogodbe ali ravnanja, ki lahko omejuje ali izkrivlja konkurenco, je treba spomniti,

da bi bila ogrožena polna učinkovitost člena 81 ES in zlasti polni učinek prepovedi, opredeljene v členu 81(1) ES, če nihče ne bi mogel zahtevati odškodnine za škodo, povzročeno s pogodbo ali z ravnanjem, ki lahko omejuje ali izkrivlja konkurenco (glej zgoraj navedeno sodbo Courage in Crehan, točka 26).

61 Iz tega izhaja, da ima vsakdo pravico zahtevati odškodnino za povzročeno škodo, če med to škodo in omejevalnim sporazumom ali usklajenim ravnanjem, prepovedanim s členom 81 ES, obstaja vzročna zveza.

62 Zaradi neobstoja pravil Skupnosti mora na tem področju notranji pravni sistem vsake države članice določiti pristojna sodišča in natančna procesna pravila v zvezi s tožbami, namenjenimi zaščiti pravic, ki jih imajo posamezniki neposredno na podlagi prava Skupnosti, če ta pravila niso manj ugodna od tistih, ki se nanašajo na podobne tožbe na podlagi nacionalnega prava (načelo enakovrednosti), in če praktično ne omogočijo ali močno otežijo izvrševanja pravic, ki jih daje pravni red Skupnosti (načelo učinkovitosti) (glej sodbo z dne 10. julija 1997 v zadevi Palmisani, C-261/95, Recueil, str. I-4025, točka 27, in zgoraj navedeno sodbo Courage in Crehan, točka 29).

63 Zato je treba na drugo vprašanje v zadevah od C-295/04 do C-297/04 in na tretje vprašanje v zadevi C-298/04 odgovoriti, da je treba člen 81 ES razlagati tako, da lahko vsakdo uveljavlja ničnost omejevalnega sporazuma ali ravnanja, ki ga ta člen prepoveduje, ter da lahko, če med tem in povzročeno škodo obstaja vzročna zveza, zahteva odškodnino za to škodo.

64 Zaradi neobstoja pravil Skupnosti mora notranji pravni sistem vsake države članice na tem področju določiti podrobna pravila glede izvrševanja te pravice, vključno

s tistimi glede uporabe pojma „vzročne“ zveze, pri čemer je treba upoštevati načela enakovrednosti in učinkovitosti.

Drugo vprašanje v zadevi C-298/04

65 S tem vprašanjem predložitveno sodišče v bistvu sprašuje, ali je treba člen 81 ES razlagati v smislu, da nasprotuje nacionalni določbi, kot je člen 33(2) zakona št. 287/90, na podlagi katere morajo tretje osebe vložiti odškodninsko tožbo zaradi kršitve konkurenčnih pravil Skupnosti in nacionalnih konkurenčnih pravil pri drugem sodišču, kot je sodišče, ki je običajno pristojno za take odškodninske tožbe, kar ima za posledico bistveno višje stroške in bistveno daljši postopek.

Stališča, predložena Sodišču

66 Assitalia navaja, da se člen 33(2) zakona št. 287/90 nanaša le na odškodninske tožbe zaradi kršitve nacionalnih konkurenčnih pravil in da odškodninske tožbe nasprotno zaradi kršitve členov 81 ES in 82 ES zaradi neobstoja izrecnih pravnih določb spadajo v pristojnost običajnih sodišč.

67 Zato mora nacionalno sodišče, ob upoštevanju načela procesne avtonomije države članice, če preverja upoštevanje načel učinkovitosti in enakovrednosti z vidika člena 33 zakona št. 287/90, ugotoviti, da je pravni položaj na podlagi prava

Skupnosti zaradi jamstva dvostopenjske jurisdikcije varovan bolje kot na podlagi nacionalnega prava.

68 Italijanska vlada navaja, da je izključno stvar sodnega sistema vsake države članice, da prenese pristojnost za presojanje o zadevnih sporih, v skladu z načeloma enakovrednosti in učinkovitosti.

69 Komisija navaja, da je nacionalna ureditev, ki predvideva drugačna pravila glede pristojnosti za civilne tožbe zaradi kršitev konkurenčnih pravil Skupnosti od tistih, ki se uporabijo za primerljive nacionalne tožbe, v skladu s pravom Skupnosti, kadar pravila glede pristojnosti v prvem primeru niso manj ugodno obravnavana od teh v drugem primeru in praktično ne omogočijo ali bistveno ne otežijo izvrševanja pravic, ki jih imajo posamezniki na podlagi pravnega reda Skupnosti.

Presoja Sodišča

70 Nadalje, glede vprašanja, ali se člen 33(2) zakona št. 287/90 nanaša le na odškodninske tožbe zaradi kršitve nacionalnih konkurenčnih pravil oziroma tudi na odškodninske tožbe zaradi kršitve členov 81 ES in 82 ES, ni stvar Sodišča razlagati nacionalno pravo niti preizkusiti njegovo uporabo v tem primeru (glej zlasti sodbi z dne 24. oktobra 1996 v zadevi Dietz, C-435/93, Recueil, str. I-5223, točka 39, in z dne 19. januarja 2006 v zadevi Bouanich, C-265/04, ZOdl., str. I-923, točka 51).

71 Drugič, kot izhaja tudi iz točke 62 te sodbe, je na tem področju zaradi neobstoja pravil Skupnosti stvar notranjega pravnega sistema vsake države članice, da določi pristojna

sodišča in da določi natančna procesna pravila v zvezi s tožbami, namenjenimi zaščiti pravic, ki jih imajo posamezniki neposredno na podlagi prava Skupnosti, če ta pravila niso manj ugodna od tistih, ki se nanašajo na podobne tožbe na podlagi nacionalnega prava (načelo enakovrednosti), in če praktično ne omogočijo ali močno otežijo izvrševanja pravic, ki jih daje pravni red Skupnosti (načelo učinkovitosti).

72 Na drugo vprašanje v zadevi C-298/04 je torej treba odgovoriti, da je na tem področju zaradi neobstoja pravil Skupnosti stvar notranjega pravnega sistema vsake države članice, da določi sodišča, pristojna za presojanje odškodninskih tožb zaradi kršitve konkurenčnih pravil Skupnosti, in da določi natančna procesna pravila v zvezi s temi tožbami, če da ta pravila niso manj ugodna od tistih, ki se nanašajo na odškodninske tožbe zaradi kršitve nacionalnih konkurenčnih pravil, in če te nacionalne določbe praktično ne omogočijo ali bistveno ne otežijo izvrševanja pravice do odškodninskega zahtevka za škodo, povzročeno z omejevalnim sporazumom ali ravnanjem, prepovedanim s členom 81 ES.

Tretje vprašanje v zadevah od C-295/04 do C-297/04 in četrto vprašanje v zadevi C-298/04

73 S tem vprašanjem predložitveno sodišče sprašuje, ali je treba člen 81 ES razlagati tako, da nasprotuje nacionalnemu predpisu, v skladu s katerim zastaralni rok za zahtevo odškodnine za škodo, nastalo zaradi omejevalnega sporazuma ali ravnanja, prepovedanega s členom 81 ES, začne teči od dneva, ko je bil sprejet prepovedani omejevalni sporazum ali usklajeno ravnanje.

Pojasnila, predložena Sodišču

74 Assitalia navaja, da je v skladu z načelom procesne avtonomije stvar nacionalnega sodišča, da v okviru svojega pravnega sistema določi zastaralne roke in natančna pravila za njihovo uporabo, ob upoštevanju načela enakovrednosti in učinkovitosti (glej sodbo z dne 14. decembra 1995 v zadevi Peterbroeck, C-312/93, Recueil, str. I-4599).

75 Italijanska vlada poudarja, da je varstvo pred negativnimi učinki, ki izhajajo iz omejevalnega sporazuma, učinkovito od dneva sprejetja sporazuma. To bi bilo torej od takrat, ko začne teči zastaralni rok za vložitev odškodninskega zahtevka na podlagi člena 81 ES.

76 Komisija trdi, da je na tem področju zaradi neobstoja pravil Skupnosti stvar notranjega pravnega sistema vsake države članice kako urediti vprašanja, kot je potek zastaralnega roka za vložitev tožb zaradi kršitve konkurenčnih pravil Skupnosti, če ta rok ni manj ugoden od tistega, ki velja za podobne tožbe na podlagi nacionalnega prava in če praktično ne omogočijo ali močno otežijo izvrševanje pravic, ki jih daje pravni red Skupnosti.

Presoja Sodišča

77 Kot je bilo navedeno v točki 62 te sodbe, je na tem področju zaradi neobstoja pravil Skupnosti stvar notranjega pravnega sistema vsake države članice, da določi pristojna

sodišča in natančna procesna pravila v zvezi s tožbami, namenjenimi zaščiti pravic, ki jih imajo posamezniki neposredno na podlagi prava Skupnosti, pri čemer morajo upoštevati načela enakovrednosti in učinkovitosti.

78 Nacionalno pravilo, na podlagi katerega začne teči zastaralni rok za vložitev odškodninske tožbe od dneva, ko je bil sprejet omejevalni sporazum ali usklajeno ravnanje, bi lahko praktično onemogočilo izvrševanje pravice do zahteve za odškodnino za škodo, nastalo zaradi tega omejevalnega sporazuma ali prepovedanega ravnanja, zlasti če je v tem nacionalnem predpisu določen tudi kratek zastaralni rok in tega roka ni mogoče prekiniti.

79 Pri takšnih trajajočih in ponavljajočih se kršitvah ni izključeno, da zastaralni rok preteče celo, preden je kršitve konec, v tem primeru za oškodovanca ne bi bilo mogoče, da bi po izteku tega roka še lahko vložil tožbo.

80 V pristojnosti nacionalnega sodišča je, da preveri, ali je tako v primeru nacionalnega predpisa v zadevi v glavni stvari.

81 Zato se mora odgovor na tretje vprašanje v zadevah od C-295/04 do C-297/04 in na četrto vprašanje v zadevi C-298/04 glasiti, da je na tem področju zaradi neobstoja pravil Skupnosti stvar notranjega pravnega sistema vsake države članice, da določi zastaralni rok za vložitev zahteve za odškodnino za škodo, ki jo je povzročil omejevalni sporazum ali ravnanje, prepovedan s členom 81 ES, pri čemer je treba upoštevati načela enakovrednosti in učinkovitosti.

82 V tem pogledu mora nacionalno sodišče preveriti, ali nacionalni predpis, na podlagi katerega začne teči zastaralni rok za vložitev odškodninskega zahtevka za škodo, ki

jo je povzročil omejevalni sporazum ali ravnanje, prepovedan s členom 81 ES, od dneva sprejetja omejevalnega sporazuma ali prepovedanega ravnanja, zlasti če je v tem nacionalnem predpisu določen tudi kratek zastaralni rok, ki ga ni mogoče prekiniti, praktično onemogoča ali bistveno oteži izvrševanje pravice do odškodninskega zahtevka za nastalo škodo.

Četrto vprašanje v zadevah od C-295/04 do C-297/04 in peto vprašanje v zadevi C-298/04

83 S tem vprašanjem predložitveno sodišče v bistvu sprašuje, ali je treba člen 81 ES razlagati tako, da nacionalnim sodiščem nalaga obveznost, da odobrijo kaznovalno odškodnino, tako da je škoda večja od koristi, ki jo pridobi gospodarski subjekt, ki je kršil to določbo, in na tak način prepreči sprejetje omejevalnega sporazuma ali ravnanj, ki jih ta prepoveduje.

Pojasnila, predložena Sodišču

84 Assitalia navaja, da vprašanje v zvezi s priznanjem kaznovalne odškodnine tretjim, ki so bili oškodovani zaradi protikonkurečnega ravnanja, sodi spet v okvir načela procesne avtonomije. Ker dejansko ni nobenega predpisa Skupnosti v zvezi s kaznovalno odškodnino, je stvar pravnega reda vsake države članice, da določi kriterije, na podlagi katerih je mogoče določiti obseg odškodnine, pri čemer je treba upoštevati

načela enakovrednosti in učinkovitosti (glej zlasti v tem smislu sodbo z dne 5. marca 1996 v združenih zadevah Brasserie du pêcheur in Factortame, C-46/93 in C-48/93, Recueil, str. I-1029, točki 89 in 90).

85 Italijanska vlada navaja, da institut kaznovalne odškodnine italijanskemu pravnemu sistemu ni znan in ni združljiv s temeljem pravnega instituta odškodnine. Le-ta se razume kot ukrep za nadomestilo škode, ki jo je utrpela in dokazala oškodovana stranka. V nobenem primeru nima kaznovalnega ali represivnega značaja, ker je to le v pristojnosti zakona.

86 Nemška vlada meni, da je na to vprašanje treba odgovoriti negativno.

87 Kot navaja avstrijska vlada, za zagotovitev učinkovite uporabe člena 81 ES ni treba po uradni dolžnosti odobriti kaznovalne odškodnine tretjim, ki so utrpeli škodo, ker obogatitev osebe, ki je utrpela škodo, ni niti načrtovana niti potrebna. Večina pravnih redov držav članic ne bi predpisala pravnih posledic tovrstni kršitvi člena 81(1) ES. V skladu z nacionalnimi pravnimi redi naj bi bolj prišli v poštev odškodninski zahtevki in zahteve za opustitev, kar bi zadostovalo za učinkovito uporabo člena 81 ES.

88 Komisija meni, da je na tem področju zaradi neobstoja pravil Skupnosti stvar notranjega pravnega sistema vsake države članice, da uredi vprašanja, kot je poravnava škode, ki izhaja iz kršitve konkurenčnih pravil Skupnosti, pri čemer odškodnina za oškodovanca v tem primeru ne sme biti manj ugodna kot odškodnina, ki bi jo lahko dobil na podlagi tožb, ki se nanašajo le na nacionalni sistem.

Presoja Sodišča

89 Kot izhaja iz ustaljene sodne prakse, morajo nacionalna sodišča, ki so pristojna za to, da v okviru svojih pristojnosti uporabijo določbe prava Skupnosti, zagotoviti poln učinek teh norm in zaščititi pravice, ki jih slednji daje tretjim (glej zlasti sodbi z dne 9. marca 1978 v zadevi Simmenthal, 106/77, Recueil, str. 629, točka 16, in z dne 19. junija 1990 v zadevi Factortame in drugi, C-213/89, Recueil, str. I-2433, točka 19, ter zgoraj navedeno sodbo Courage in Crehan, točka 25).

90 Kot je bilo navedeno tudi v točki 60 te sodbe, bi bila ogrožena polna učinkovitost člena 81 ES in zlasti poln učinek prepovedi, opredeljene v členu 81(1) ES, če nihče ne bi mogel zahtevati odškodnine za škodo, povzročeno s pogodbo ali z ravnanjem, ki lahko omejuje ali izkrivlja konkurenco.

91 Tak odškodninski zahtevek krepi delovanje konkurenčnih pravil Skupnosti in po naravi preprečuje sporazume in ravnanja, ki so pogosto skriti in lahko omejujejo ali izkrivljajo konkurenco. S tega vidika lahko odškodninske tožbe pred nacionalnimi sodišči bistveno prispevajo k ohranjanju učinkovite konkurence v Skupnosti (zgoraj navedena sodba Courage in Crehan, točka 27).

92 Glede priznanja odškodnine in možnosti morebitne odobritve kaznovalne odškodnine je na tem področju zaradi neobstoja pravil Skupnosti stvar notranjega pravnega sistema vsake države članice, da določi merila, ki omogočajo opredelitev obsega škode, pri čemer se upošteva načela enakovrednosti in učinkovitosti.

93 Prvič, v skladu z načelom enakovrednosti mora biti v okviru tožb, ki temeljijo na konkurenčnih pravilih Skupnosti, mogoče naložiti posebne odškodnine, kot je na primer kaznovalna odškodnina, če se take odškodnine lahko naloži v okviru primerljivih tožb na podlagi nacionalnega prava (glej v tem smislu zgoraj navedeno sodbo Brasserie du pêcheur in Factortame, točka 90).

94 Vendar v skladu z ustaljeno sodno prakso pravo Skupnosti nacionalnih sodišč ne ovira pri sprejemanju ukrepov za to, da varstvo pravic, ki jih zagotavlja pravo Skupnosti, nima za posledico neupravičene obogatitve upravičencev (glej zlasti sodbi z dne 4. oktobra 1979 v zadevi Ireks-Arkady proti Svetu in Komisiji, 238/78, Recueil, str. 2955, točka 14, in z dne 21. septembra 2000 v združenih zadevah Michaïlidis, C-441/98 in C-442/98, Recueil, str. I-7145, točka 31, ter zgoraj navedeno sodbo Courage in Crehan, točka 30).

95 Drugič, iz načela učinkovitosti in pravice, po katerem lahko vsak zahteva odškodnino za škodo, nastalo zaradi sporazuma ali ravnanja, ki lahko omejuje ali izkrivlja konkurenco, izhaja, da morajo oškodovane osebe imeti možnost zahtevati odškodnino ne le za nastalo škodo (*damnum emergens*), temveč tudi za izgubljeni dobiček (*lucrum cessans*) in plačilo obresti.

96 Izgubljenega dobička, za katerega je mogoče odobriti odškodnino, se ne more popolnoma izključiti pri kršitvi prava Skupnosti, ker bi sicer zlasti pri sporih ekonomske ali trgovske narave taka popolna izključitev izgubljenega dobička dejansko onemogočila povračilo škode (glej zgoraj navedeno sodbo Brasserie du pêcheur in Factortame, točka 87, in sodbo z dne 8. marca 2001 v združenih zadevah Metallgesellschaft in drugi, C-397/98 in C-410/98, Recueil, str. I-1727, točka 91).

97 Glede plačila obresti Sodišče v točki 31 sodbe z dne 2. avgusta 1993 v zadevi Marshall (C-271/91, Recueil, str. I-4367) poudarja, da predstavlja njihova odobritev, v skladu z nacionalnimi pravili, bistveni del odškodnine.

98 Iz tega izhaja, da je treba na četrto vprašanje v zadevah od C-295/04 do C-297/04 in na peto vprašanje v zadevi C-298/04 odgovoriti, da je na tem področju zaradi neobstoja pravil Skupnosti stvar notranjega pravnega sistema vsake države članice, da določi merila, ki omogočajo opredelitev obsega škode, nastale zaradi omejevalnega sporazuma ali ravnanja, prepovedanega s členom 81 ES, pri čemer se upoštevajo načela enakovrednosti in učinkovitosti.

99 Zato mora biti, prvič, v skladu z načelom enakovrednosti, mogoče odobriti posebne odškodnine, kot so kaznovalne odškodnine, če jih je mogoče dodeliti v okviru nacionalnih tožb, podobnih tožbam, ki temeljijo na konkurenčnih pravilih Skupnosti, tudi v okviru le-teh tožb. Vendar v skladu z ustaljeno sodno prakso pravo Skupnosti nacionalnih sodišč ne ovira pri sprejemanju ukrepov za to, da varstvo pravic, ki jih zagotavlja pravo Skupnosti, nima za posledico neupravičene obogatitve upravičencev.

100 Drugič, iz načela učinkovitosti in pravice, po katerem lahko vsak zahteva odškodnino za škodo, nastalo zaradi sporazuma ali ravnanja, ki lahko omejuje ali izkrivlja konkurenco, izhaja, da morajo oškodovane osebe imeti možnost zahtevati odškodnino ne le za nastalo škodo (*damnum emergens*), temveč tudi za izgubljeni dobiček (*lucrum cessans*) in plačilo obresti.

Stroški

101 Ker je ta postopek za stranki v postopku v glavni stvari ena od stopenj v postopku pred predložitvenem sodiščem, to odloči o stroških. Stroški, priglašeni za predložitev stališč Sodišču, ki niso stroški omenjenih strank, se ne povrnejo.

Iz teh razlogov je Sodišče (tretji senat) razsodilo:

1. **Omejevalni sporazum ali usklajeno ravnanje med zavarovalnimi družbami, kot je ta v zadevi v glavni stvari, ki obstaja v medsebojni izmenjavi informacij, omogoča za razmere na trgu neupravičeno zvišanje premij avtomobilskih zavarovanj RC in krši nacionalne predpise o varstvu konkurence, je lahko prav tako kršitev člena 81 ES, če ob upoštevanju značilnosti zadevnega nacionalnega trga obstaja zadostna stopnja verjetnosti, da bi zadevni omejevalni sporazum ali usklajeno ravnanje lahko neposredno ali posredno, dejansko ali potencialno vplival na sklenitev zavarovanja v državah članicah, s strani gospodarskih subjektov s sedežem v drugih državah članicah, in da ta vpliv ni nepomemben.**

2. **Člen 81 ES je treba razlagati tako, da lahko vsakdo uveljavlja ničnost omejevalnega sporazuma ali ravnanja, prepovedanega s tem členom, in da lahko, če med tem in povzročeno škodo obstaja vzročna zveza, za to škodo zahteva odškodnino.**

Zaradi neobstoja pravil Skupnosti na tem področju je stvar notranjega pravnega sistema vsake države članice, da določi podrobna pravila glede

izvrševanja te pravice, vključno s tistimi glede uporabe pojma „vzročne“ zveze, pri čemer je treba upoštevati načela enakovrednosti in učinkovitosti.

3. Zaradi neobstoja pravil Skupnosti na tem področju je stvar notranjega pravnega sistema vsake države članice, da določi sodišča, pristojna za presojanje odškodninskih tožb zaradi kršitve konkurenčnih pravil Skupnosti, in natančna procesna pravila v zvezi s temi tožbami, če ta pravila niso manj ugodna od tistih, ki se nanašajo na odškodninske tožbe zaradi kršitve nacionalnih konkurenčnih pravil, in če te nacionalne določbe praktično ne omogočijo ali bistveno ne otežijo izvrševanja pravice do odškodninskega zahtevka za škodo, povzročeno z omejevalnim sporazumom ali ravnanjem, prepovedanim s členom 81 ES.

4. Zaradi neobstoja pravil Skupnosti na tem področju je stvar notranjega pravnega sistema vsake države članice, da določi zastaralni rok za vložitev zahteve za odškodnino za škodo, ki jo je povzročil omejevalni sporazum ali ravnanje, prepovedan s členom 81 ES, pri čemer je treba upoštevati načeli enakovrednosti in učinkovitosti.

V tem pogledu mora nacionalno sodišče preveriti, ali nacionalni predpis, na podlagi katerega začne teči zastaralni rok za vložitev odškodninskega zahtevka za škodo, ki jo je povzročil omejevalni sporazum ali ravnanje, prepovedano s členom 81 ES, od dneva sprejetja omejevalnega sporazuma ali prepovedanega ravnanja, zlasti če ta nacionalni predpis določa tudi kratek zastaralni rok, ki ga ni mogoče prekiniti, praktično onemogoča ali bistveno oteži izvrševanje pravice do odškodninskega zahtevka za nastalo škodo.

5. Zaradi neobstoja pravil Skupnosti na tem področju je stvar notranjega pravnega sistema vsake države članice, da določi merila, ki omogočajo opredelitev obsega škode, nastale zaradi omejevalnega sporazuma ali ravnanja, prepovedanega s členom 81 ES, pri čemer se upoštevata načeli enakovrednosti in učinkovitosti.

Zato mora biti, prvič, v skladu z načelom enakovrednosti mogoče odobriti posebne odškodnine, kakršne so kaznovalne, če jih je mogoče dodeliti v okviru nacionalnih tožb, podobnih tožbam, ki temeljijo na konkurenčnih pravilih Skupnosti, tudi v okviru teh tožb. Vendar v skladu z ustaljeno sodno prakso pravo Skupnosti nacionalnih sodišč ne ovira pri sprejemanju ukrepov, zato da varstvo pravic, ki jih zagotavlja pravo Skupnosti, nima za posledico neupravičene obogatitve upravičencev.

Drugič, iz načela učinkovitosti in pravice, po kateri lahko vsak zahteva odškodnino za škodo, nastalo zaradi sporazuma ali ravnanja, ki lahko omejuje ali izkrivlja konkurenco, je razvidno, da morajo oškodovane osebe imeti možnost zahtevati odškodnino ne le za nastalo škodo (*damnum emergens*), ampak tudi za izgubljeni dobiček (*lucrum cessans*) in plačilo obresti.

Podpisi